

*

УДК 388.005:633.1:631.53.01

*В.В. ЛИПЧУК, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри статистики та аналізу
Д.В. МАЛАХОВСЬКИЙ, кандидат економічних наук,
в.о. доцента кафедри
Львівський національний аграрний університет*

Організаційно-економічні проблеми розвитку насінництва зернових культур

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток зернового господарства на інноваційній основі, підвищення врожайності, поліпшення якості та нарощування обсягів виробництва зернових культур неможливо досягнути без ефективної системи селекції й насінництва, здатної забезпечити потреби товаровиробників зерна у високоякісному посівному матеріалі. Незважаючи на хиткий економічний стан сільськогосподарських підприємств, сортозаміна і сортооновлення зернових культур є одним із найпоширеніших та пріоритетних напрямів в інноваційній діяльності зерновиробничих підприємств.

Насіння є «специфічним наукоємним товаром, оскільки несе в собі потенціал росту ефективності аграрних підприємств» [1, с. 27]. Встановлено, що чим вища врожайність культури, тим більший внесок у її подальший ріст забезпечують сорт і насіння. За результатами багаторічних даних урожайність озимої пшениці в степовій зоні України на 14,2% залежить від сортового складу насіння [8, с. 48]. У країнах з урожайністю зернових культур 40-50 ц/га приріст урожаю до 50% забезпечується селекцією й насінництвом [12, с. 221]. Останніми роками потреба в насінні зростає, а формальний трансакційний ринок насіння рослин

становить 30 млрд дол. США, або лише 60% загальної потреби в насінні [15].

Головним завданням галузі насінництва, крім поліпшення якісних властивостей виробленої продукції, повинно бути створення системи, здатної у повному обсязі забезпечити не лише виробників зерна, але й насінницькі підприємства високоякісним насіннєвим матеріалом відповідних категорій та сортів, що дасть змогу повністю реалізувати сортовий потенціал зернових культур і забезпечити внутрішні потреби у насінні зерна.

Проте динамічні ринкові процеси розвитку аграрного сектору економіки породжують ряд організаційно-економічних проблем стосовно галузі насінництва зернових культур, пов'язаних, передусім, з існуючою організаційно-виробничою структурою галузі, потребою проведення комплексу маркетингових заходів щодо товаропросування насінницької продукції від виробника до кінцевого споживача, а також налагодженням ефективної співпраці суб'єктів галузі насінництва – селекційних установ, спеціалізованих насінницьких підприємств, посередницьких структур та виробників товарного зерна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку галузі насінництва зернових культур приділяли увагу І.А. Ажаман, В.Я. Амбросов [1], Г.М. Бабарика [2], С.С. Бакай, В.В. Волкодав, Н.Ю. Єгорова [1], О.В. Захарчук [9], В.В. Кириченко, Г.Г. Омеляненко, І.П. Пазій, В.В. Петриченко,

Т.Ю. Приймачук, В.І. Ратошнюк [12], Т.М. Ратошнюк [12], Г. Боллінг [14], Л. Качинські [16], Р. Вебер [18] та інші. Незважаючи на це, існує достатньо як традиційних, так і нових проблем розвитку галузі насінництва зернових культур. Зокрема, потребують поглибленого дослідження питання, пов'язані з подальшою стратегією розвитку та пошуком основних чинників впливу на інтенсифікацію насінницької галузі, дієвого механізму підвищення конкурентоспроможності вітчизняного насінництва й ефективності функціонування організаційно-виробничої структури системи насінництва зернових культур.

Мета статті – оцінка сучасного стану, основних тенденцій та проблем розвитку галузі насінництва зернових культур у контексті розвитку зернового господарства України, що дає змогу обґрунтувати рекомендації щодо вдосконалення організаційно-виробничої структури системи насінництва зернових культур і визначити напрями оптимізації розвитку галузі.

Виклад основних результатів дослідження. Відповідно до прийнятої державної програми «Зерно України – 2015» [11] ученими НААН передбачено одержати у 2017 році валовий збір зерна не менше 80 млн т. Нарощування валових зборів зернових культур в Україні у найближчій перспективі пов'язано як зі збільшенням обсягів внутрішнього споживання, насамперед за рахунок розвитку галузі тваринництва, так і підвищенням експортного потенціалу до 33-34 млн т зерна, посилюючи тим самим роль України у формуванні світової продовольчої безпеки.

Прогноз розвитку зернової галузі в Україні передбачається виключно на інтенсивній основі, тобто при фактично незмінних площах посіву, за рахунок підвищення середнього рівня врожайності зернових культур до 44-50 ц/га. Потенціал приросту виробництва зерна при цьому та підвищення врожайності на 20-25% передбачається досягнути за рахунок освоєння сучасних надбань селекції й ефективного розвитку галузі насінництва. При площі посіву 16,2 млн га щорічна внутрішня потреба у насінні зернових культур становитиме 3,1 млн т (1,8 млн т

озимих і 1,3 млн т ярих зернових та зернобобових культур).

Відповідно до Закону України «Про насіння і садивний матеріал» система насінництва та розсадництва складається з ланок добазового, базового і сертифікованого насіння та розсадництва, страхових і державного резервного насінневих фондів [10, с. 8]. Таким чином, ринок насіння зернових культур можна визначити як систему господарсько-економічних відносин, що склалися між оригінаторами сортових ресурсів, спеціалізованими насінницькими підприємствами, посередницькими структурами та виробниками товарного зерна. Специфіка ринку насіння зернових культур полягає у тому, що ринок забезпечує потреби як самої галузі насінництва, так і товарного його виробництва, й складається з трьох організаційно взаємозв'язаних субринків: добазового, базового та сертифікованого насіння.

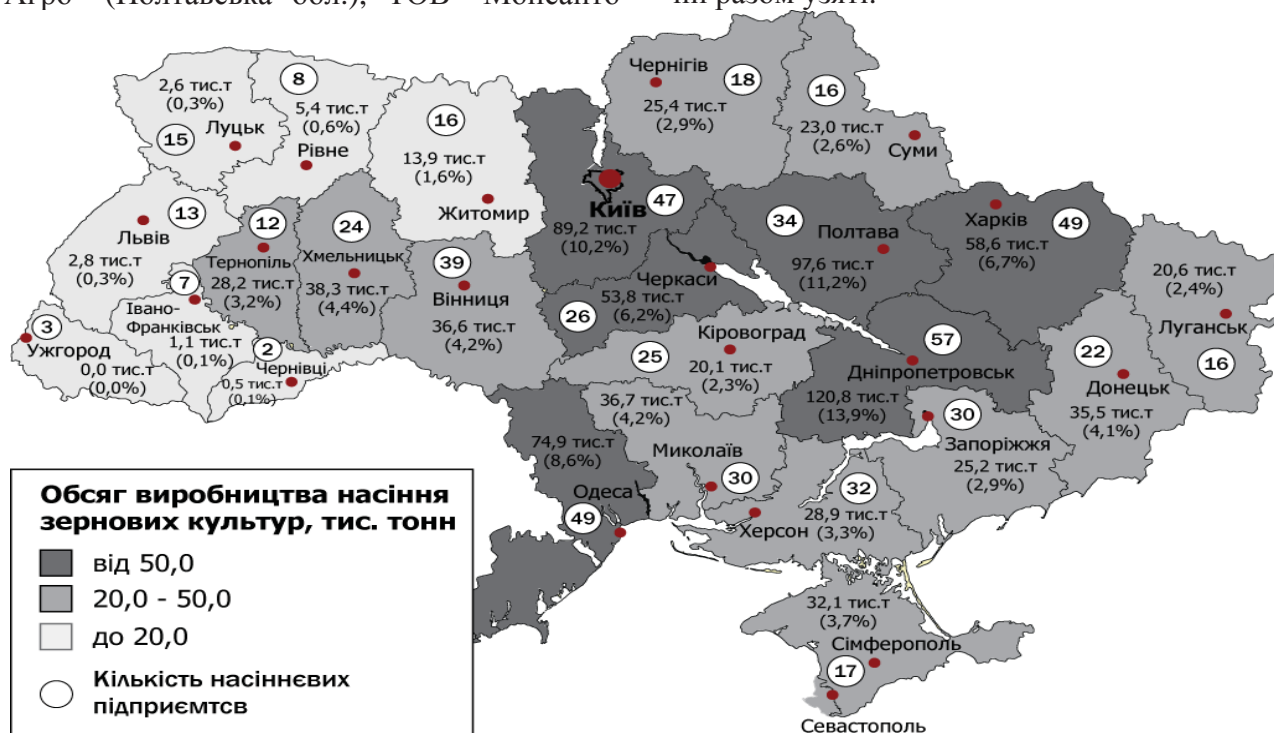
Для ведення галузі насінництва в Україні функціонує мережа науково-дослідних установ і спеціалізованих підприємств, які за результатами державної атестації мають дозвіл на виробництво та реалізацію різних категорій насінневого зерна (рис. 1).

За локалізацією розміщення, найбільша кількість насінницьких підприємств функціонує у Дніпропетровській (57), Одеській (49), Харківській (49), Київській (47), Вінницькій (39) і Полтавській (34) областях. За обсягом виробництва насіння зернових культур найбільша частка припадає на Дніпропетровську (13,9%), Полтавську (11,2%), Київську (10,2%), Одеську (8,6%), Харківську (6,7%) та Черкаську (6,2%) області України. Відповідно у 2013 році частка цих областей у загальному обсязі виробництва насіння зернових культур в Україні становила 56,8%.

Зокрема, можна зробити висновок, що не існує чіткої залежності локалізації виробництва насіння зерна від обсягів виробництва товарного зерна. Насамперед це пов'язано з розміщенням провідних науково-дослідних інститутів у галузі селекції та насінництва й сортовипробувальних станцій, які займаються сортооновленням, розробкою і запровадженням нових сортів зернових та зернобобових культур, та з локалізацією найбіль-

ших насінницьких компаній, які мають потужні насінневі заводи та відповідну матеріально-технічну базу, зокрема таких, як ТОВ "Агроцентр "Раївський" (Дніпропетровська обл.), НВФГ Компанія "Маїс" (Дніпропетровська обл.), ТОВ "Маїсадур Семанс Україна" (Дніпропетровська обл.), ПрАТ "Райз-Максимко" (Полтавська обл.), ТОВ "Рост Агро" (Полтавська обл.), ТОВ "Монсанто

Україна" (Київська обл.), ПрАТ "Селена" (Одеська обл.) і т.д. Насіннєве зерно, вироблене у насінницьких компаніях, транспортується в інші області України. Так, у 2013 році лише фермерське господарство «Компанія «Маїс» виробила більше насіння зернових та зернобобових культур, ніж насінницькі підприємства західних областей України разом узяті.

Рис. 1. Локалізація розміщення насінницьких підприємств та обсяг виробництва насіння зернових культур в областях України, 2013 рік

Джерело: Розробка авторів на основі [4 – 7].

Окрім регіональної локалізації розміщення виробництва, галузь насінництва зернових культур характеризується організаційно-

правовою формою господарювання насінницьких господарств і структурою виробництва відповідних категорій насіння (табл. 1).

1. Обсяг та структура виробництва насіння зернових культур за організаційно-правовою формою господарювання насінницьких господарств і категоріями насіння у 2013 році

Організаційно-правова форма	Усього		Із них:					
	тис. т	%	ДН		БН		СН	
	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%
Приватні с.-г. підприємства	663,7	76,1	6,6	42,7	167,8	58,7	489,3	85,8
Із них:								
господарські товариства*	510,8	58,6	6,1	39,7	137,5	48,1	367,2	64,4
приватні підприємства	78,6	9,0	0,1	0,5	15,5	5,4	63,0	11,0
фермерські господарства	62,6	7,2	0,4	2,6	13,0	4,5	49,2	8,6
сільськогосподарські кооперативи	11,7	1,3	0,0	0,0	1,8	0,6	9,9	1,7
Державні підприємства	208,0	23,9	8,8	57,3	118,1	41,3	81,1	14,2
у т.ч. НААН	136,1	15,6	4,7	30,6	77,3	27,0	54,1	9,5
Усього	871,7	100,0	15,4	100,0	285,9	100,0	570,4	100,0

Джерело: Опрацьовано на основі [4 – 7].

* у т.ч. ТзОВ та акціонерні товариства.

У 2013 році загальний обсяг виробництва кондиційного насіння зернових та зернобобових культур насінницькими господарствами України становив 871,7 тис. т. У загальному обсязі насіння зернових культур 65,4% припадає на виробництво сертифікованого насіння, 32,8% – базового (елітного) та 1,8% – добазового (оригінального) насінневого зерна.

Основні потреби в насінневому матеріалі сільськогосподарські виробники зерна забезпечують за рахунок власного виробництва. Так, згідно з даними балансу зернових і зернобобових культур [3, с. 37], у 2013 році витрати насіння на посів зернових культур становили 2,9 млн т. Відповідно пропозиція насіння зернових культур забезпечувала лише 30,1% загальної потреби в посівному матеріалі. Оскільки специфіка сортового насіння зернових культур, за винятком гібридів деяких культур, полягає в тому, що насіннєве зерно наступних категорій у процесі виробництва зберігає свої якісні характеристики й урожайні властивості, то зерновиробничі підприємства закупають насіння нижчих генерацій та виробляють значну кількість власного насінневого зерна для внутрішніх потреб, формуючи таким чином насінневий фонд.

Виробництво насіння зернових культур зосереджене як у державних, так і в приватних підприємствах, проте виробництво добазового насіння, як вихідне, зосереджене у державних підприємствах, третина з якого виробляється у закладах НААН. У первинному насінництві перевага віддається державним підприємствам (57,3% загального

виробництва), хоча виробництвом добазового насіння займаються також підприємства інших форм господарювання.

Щодо репродукцій насіння зерна (базового й сертифікованого), то виробництво трансформується із державного у приватний сектор. Загалом, найбільша кількість насіння зернових культур виробляється у приватних підприємствах (76,1% загального обсягу виробництва у 2013 році).

У розвитку насінництва зернових культур в Україні достатньо негативних тенденцій. Так, цілком можна погодитися з С. Подляським, що насінництво країн колишнього Радянського Союзу та окремих соціалістичних країн значно відстало в розвитку і невідомо коли досягне четвертої стадії, характерної для розвинутих країн [17].

Основною з ключових проблем є скорочення кількості насінницьких господарств із виробництва насіння зернових культур (табл. 2). За період 2005-2013 років їхня кількість скоротилася у 2,8 раза. Причому це стосується як приватних, так і державних підприємств. Скорочення кількості останніх зумовлено, насамперед, зменшенням обсягу фінансування галузі.

Скорочення кількості приватних насінницьких підприємств пов'язано з досить високими регламентованими вимогами щодо відповідності самих підприємств, які мають право займатися сертифікованим насінництвом зернових культур, а також високою конкуренцією з боку іноземних насінницьких компаній.

2. Динаміка кількості насінницьких господарств із виробництва насіння зернових культур в Україні за організаційно-правовою формою господарювання

Організаційно-правова форма господарювання	2005 р.	2008 р.	2010 р.	2013 р.	2013 р. до 2005 р., %
Приватні с.-г. підприємства	1441	1304	766	461	32,0
Із них:					
господарські товариства*	767	705	438	281	36,6
приватні підприємства	355	311	159	95	26,8
фермерські господарства	165	189	107	70	42,4
сільськогосподарські кооперативи	140	93	49	15	10,7
інші підприємства	14	6	13	0	0,0
Державні підприємства	264	240	180	146	55,3
у т.ч. НААН	156			94	60,3
Усього	1705	1544	946	607	35,6

Джерело: Опрацьовано на основі [4 – 7].

* у т.ч. ТзОВ та акціонерні товариства.

На думку О.В., Захарчука М.І. Кісіля та ін. [9, с. 36], скорочення частки низькоконкурентних господарських одиниць у галузі насінництва в усіх регіонах України є позитивною тенденцією й має сприяти стабілізації розвитку галузі насінництва. Зазначимо однак, що зменшення кількості суб'єктів галузі насінництва є шляхом до монополізації ринку посівного матеріалу з боку потужних іноземних насінницьких компаній та посилення імпортозалежності в цій галузі.

Зміни, які відбулися в галузі насінництва України, істотно вплинули на динаміку виробництва різних категорій насінневого зерна в розрізі окремих зернових культур (табл. 3).

Проблеми в збутовій діяльності, реально низький попит на сертифіковане насіння й скорочення приватних насінницьких структур призвели до зменшення виробництва сертифікованого та деяких видів базового насіння зернових і зернобобових культур.

3. Динаміка ліцензованих обсягів виробництва насіння зернових культур насінницькими господарствами України за категоріями насіння, тонн

Культура	2005 р.	2008 р.	2010 р.	2013 р.	2013 р. до 2005 р, %
Добазове насіння (ДН)					
Озимі зернові	5589	16148	25217	9844	176,2
Ярі зернові	4699	15113	21605	4736	100,8
Зернобобові	902	1355	6056	863	95,6
Зернові – всього	11190	32616	52878	15444	138,0
Базове насіння (БН)					
Озимі зернові	178106	227275	197927	200926	112,8
Ярі зернові	125466	116370	78534	77504	61,8
Зернобобові	29826	11589	11070	7497	25,1
Зернові – всього	333397	355234	287530	285927	85,8
Сертифіковане насіння (СН)					
Озимі зернові	524166	1049167	546340	263920	50,4
Ярі зернові	353361	389436	210962	296583	83,9
Зернобобові	36778	21998	15790	9881	26,9
Зернові – всього	914304	1460601	773091	570384	62,4

Джерело: Опрацьовано на основі [4 – 7].

Найсуттєвішого зменшення зазнала категорія сертифікованого насіння, обсяги якого у 2013 році скоротилися на 37,6%. Відповідно майже вдвічі зменшилося виробництво сертифікованого насіння озимих зернових, на 73,1% – зернобобових і дещо знизилася виробництво насіння ярих зернових культур. У базовому насінництві спостерігається певне зростання (12,8%) виробництва насіння озимих культур. Проте істотне скорочення виробництва насіння ярих та зернобобових культур у цілому призвело до зменшення обсягів виробництва базового насінневого зерна на 14,2%. Зростання виробництва добазового насіння зумовлено, передусім, існуванням певної системи науково-дослідних установ, які фінансуються державою відповідно до потреб у сортозаміні й сортооновленні. У добазовому насінництві збільшилося виробництво насіння озимих

зернових, майже без змін залишилося виробництво ярих і зменшилося – насіння зернобобових культур.

Доволі великий обсяг виробництва добазового насіння зернових культур у 2008-2010 роках був зумовлений дією державної програми «Селекція в насінництві», відповідно до якої відшкодовувалися виробничі витрати у ланках первинного насінництва. Зауважимо, що ринкова конкуренція селекційно-дослідних установ за збільшення обсягів поширення сортових ресурсів є однією з основних причин необґрунтовано великих обсягів виробництва добазового насінневого зерна.

У цілому в галузі насінництва зернових культур існують кілька тенденцій розвитку, які можна трактувати як негативні. Зокрема, скорочення кількості насінницьких підприємств, проблеми в збутовій діяльності, змен-

шення обсягів та порушення пропорцій виробництва різних категорій насінневого зерна, що зумовлює необхідність пошуку шляхів оптимізації розвитку й удосконалення організаційно-виробничої структури галузі насінництва зернових культур. Разом із тим великі підприємства досягають завдяки масштабу значних ефектів у дослідженнях, репродукції та маркетингу [19, с. 29].

Основними напрямками діяльності у сфері селекції й первинного насінництва зернових культур, на нашу думку, треба визнати збільшення кількості нових високопродуктивних сортів вітчизняної селекції та прискорення запровадження їх у виробництво через систему науково-дослідних установ і спеціалізованих насінницьких підприємств із виробництва добазового та базового насіння, які мають відповідну матеріально-технічну базу й кваліфікований кадровий персонал. Це повинно сприяти прискоренню процесу сортозаміни насіння зернових культур старих сортів новими, які мають кращі якісні показники та врожайні властивості, насамперед у насінницьких підприємствах, що спеціалізуються на виробництві сертифікованого насінневого зерна.

Приватні насінницькі підприємства, враховуючи регіональні особливості виробництва й основні тенденції розвитку внутрішнього та регіонального ринку сертифікованого насінневого зерна, повинні формувати власну виробничу програму відповідно до регіональних потреб зерновиробників у посівному матеріалі й власних виробничих можливостей.

У насінництві зернових культур доцільним є створення різноманітних організаційних інтеграційних форм, але найперспективнішими та ефективнішими будуть формування, створені на базі наукових установ селекційно-насінницького профілю [2, с. 121]. На підставі викладеного можна зазначити, що бажано, щоб у кожному регіоні було створено відповідну систему насінництва, зорієнтовану на врахування існуючих насінницьких підприємств, виробників зерна, існуючої ситуації й перспектив розвитку ринку

зерна. Модель такої системи зображено на рисунку 2.

Зокрема вважаємо, що на території відповідного регіону доцільним є створення регіонального селекційно-насінницького центру, який би охоплював провідні господарства, які займаються селекцією та виробництвом добазового й базового насіння зернових культур, а також насінневого заводу, який може бути створений на базі провідного господарства, що має найкращі фінансові можливості для цього, хоча такий завод може бути створений і спільними зусиллями всіх виробників насіння. Щоб така регіональна система насінництва функціонувала, необхідний третій організаційний елемент, яким, на нашу думку, повинно стати створення регіонального об'єднання виробників насіння, до складу якого увійдуть конкурентоспроможні насінницькі підприємства.

Об'єднання виробників насіння повинно вести всю регіональну політику в галузі насінництва стосовно виробництва й збуту насіння, забезпечення конкурентної позиції виробників на локальному ринку з урахуванням тенденцій, які спостерігаються на інших ринках, включаючи міжнародний ринок насіння (тенденції, експортні стратегії тощо).

Нині в умовах інтенсивної конкуренції на ринку насіння зерна (і не тільки) з боку іноземних компаній вітчизняні виробники втрачають свої позиції на ринку. Тому виникає потреба на основі вітчизняних найбільш конкурентних насінницьких структур створити об'єднання виробників насіння як на регіональному, так і на національному рівнях. Воно повинно стати ефективною формою діяльності на ринку насінневого зерна, сприяти поліпшенню співробітництва між вітчизняними насінницькими підприємствами у сфері виробництва, переробки, зберігання та реалізації різних генерацій насіння з метою підвищення ефективності їхньої діяльності й посилення позицій національного виробника на вітчизняному та міжнародному ринках посівного матеріалу.

Рис. 2. Удосконалення організаційно-виробничої структури системи насінництва зернових культур в Україні

Джерело: Розробка авторів.

Висновки. Основними негативними тенденціями розвитку вітчизняної галузі насінництва зернових культур є: а) зменшення обсягу виробництва насіння зернових культур та порушення пропорцій стосовно виробництва різних генерацій насінневого зерна; б) відсутність і нечіткість пропорцій між виробництвом насіння різних видів зернових культур, що потребує узгодження; в) зменшення кількості як державних, так і приватних насінницьких підприємств, причому в такому напрямі, що перешкоджає їхній локалізації, а це водночас підвищує витрати на транспортування насіння, знижує конкуренцію на ринку насінництва, що може призвести до монополії певних виробників; г) посилення проблем зі збутом насіння, зменшення попиту на сертифіковане насіннєве зерно; д) посилення ролі іноземних насінни-

цьких компаній та розширення імпортозалежності вітчизняного ринку насінневого зерна сортами іноземної селекції.

Загалом ринок насіння зернових культур не розбалансований, але з огляду на розширення площ посівів зернових культур виникає потреба у підвищенні конкурентоспроможності власних сортів і гібридів вітчизняної селекції. Враховуючи перспективи розвитку зерновиробництва загалом, в Україні є сприятливі умови для розвитку вітчизняного насінництва зернових культур. При цьому пошук шляхів удосконалення організаційно-виробничої структури галузі має бути направлений передусім на підвищення конкурентоспроможності вітчизняних насінницьких підприємств як на регіональному, так і національному рівнях.

Список використаних джерел

1. Амбросов В.Я. Ринок насіння зернових культур / В.Я. Амбросов, Н.Ю. Єгорова // Економіка АПК. – 2010. – № 10. – С. 27-31.
2. Бабарика Г.М. Товаропросування насіння зернових колосових культур на регіональному рівні / Г.М. Бабарика // Економіка АПК. – 2006. – №7. – С. 118-122.
3. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України за 2013 р.: стат. зб. / Держслужба статистики України; за ред. Н. С. Власенко; відп. за вип. О. М. Прокопенко – К., 2014. – 56 с.
4. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. – К. : Арістей, 2005. – 460 с.

5. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. – К. : Алефа, 2008. – 466 с.
6. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. – К. : Алефа, 2010. – 352 с.
7. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. – К. : Алефа, 2013. – 308 с.
8. Желязков О.І. Оптимізація вирощування озимої пшениці / О.І. Желязков, Н.С. Пальчун, Г.В. Кирсанова // Пропозиція. – 2015. – №9. – С. 48-51.
9. Насіння і садивний матеріал як об'єкт інтелектуальної власності / [Захарчук О.В., Кісіль М.І., Кропивко В.С. та ін.]; за ред. О.В. Захарчука, М.І. Кісіля. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2013. – 92 с.
10. Про насіння і садивний матеріал : Закон України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakonl.rada.gov.ua>.
11. Програма “Зерно України – 2015”. – К.: ДІА, 2011. – 48 с.
12. Ратошнюк Т. Економічна ефективність виробництва насіння нових сортів зернових культур / Т. Ратошнюк, В. Ратошнюк // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту, серія «Фінанси і кредит». – 2009. – №1. – С. 221-224.
13. Рослинництво України за 2013 р. : стат. зб. / Держслужба статистики України; за ред. Н. С. Власенко; відп. за вип. О.М. Прокопенко – К., 2014. – 180 с.
14. Bolling H., 1993. Auf dem Weg zu einem europäischen Sortenkatalog. Muhle + Mischfuttertechnik 130(50/51). – S.658-662.
15. Duczmal K. i W. Perspektywa rozwoju przemysłu nasiennego // Режим доступу: <http://www.ppr.pl/artykul-perspektywa-rozwoju-przemyslu-nasiennego-141102-dzial-3909.php>.
16. Kaczyński L., 1999. Wartość gospodarcza zarejestrowanych w Polsce odmian pszenicy. Pam. Puł. 118, 185-205.
17. Podlaski S. Polityka nasienna a rozwój przemysłu nasiennego // Режим доступу: <http://www.ppr.pl/dzial-informacje-wstepne-3908.php>.
18. Weber R., Zalewski D. 2004. Plonowanie odmian pszenicy ozimej w zróżnicowanych środowiskach. Biul. IHAR 233: 17-28.
19. Wicki L. Procesy koncentracji w hodowli roślin w Polsce// Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G. Ekonomia Rolnictwa, 2008. Tom 96 Zeszyt 3, s. 28-40.

Стаття надійшла до редакції 4.11.2015 р.

*

UDS 330.4: 330.342.3: 631.11

*M.I. KISIL, candidate of economic sciences, senior research fellow,
head of the Department of Investments*
*V.V. HARBAR, candidate of economic sciences, research fellow
National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics»*

Theoretical and practical aspects of formation of strategies of sustainable development of farm enterprises

Scientific problem. In the conditions of a mixed economy the farm enterprise is an important form of business management which is able to ensure a high standard of agriculture, an appropriate level of production process management, careful attitude to soil use, other resources, property and labor. The type of the development of farm enterprises, wherein not only their resources and economic relationships but their competitiveness as well, will be able to be reproduced, is possible only under the condition of maximum employment of both

internal and external resources of these farms. In this regard, it is necessary for each farm enterprise to develop and realize an effective strategy of its development. However, most farms do not have such strategies yet, which results in their financial instability and bankruptcy. The implementation of scientifically grounded strategies is the prerequisite of a successful farm enterprise performance in the long-term period.

Analysis of recent researches and publications. The problem of the formation of the strategy for sustainable development of farm enterprises has been paid much attention to in scientific research works recently. General

© M.I. Kisil, V.V. Harbar, 2015